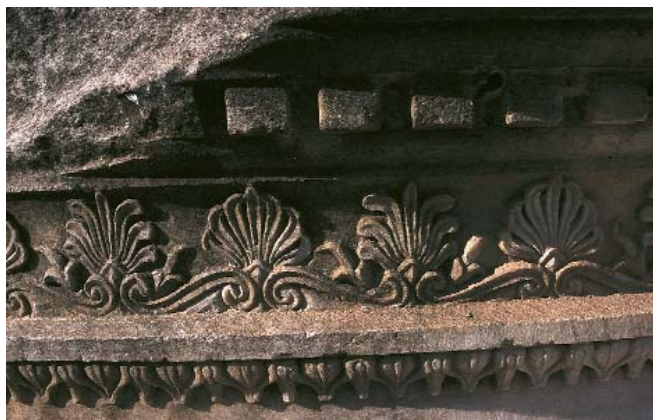

ΠΕΡΙΠΑΤΟΣ ΣΤΗΝ **ΑΡΧΑΙΑ ΜΕΣΣΗΝΗ**

ΚΕΙΜΕΝΟ : ΜΑΙΡΗ ΜΠΕΛΟΓΙΑΝΝΗ - ΑΡΓΥΡΟΠΟΥΛΟΥ, Φιλολόγος, Δρ. Αρχαιολογίας
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ: ΓΙΑΝΝΗΣ ΚΟΥΤΣΟΥΚΟΣ

A

ναρωτιέμαι ποιος από τους λόγους που με ώθησαν να παρουσιάσω την αρχαία Μεσσήνη έχει τη μεγαλύτερη βαρύτητα. Το ότι πρόκειται για έναν πολύ αξιό-

λογο οικισμό, μια πρότυπη πόλη της ελληνιστικής εποχής που πρόσφερε στους κατοίκους της όχι μόνο το ζην αλλά και το ευ ζην; Το ότι ο οικισμός αυτός αναπτύχθηκε μέσα σε ένα πανέμορφο φυσικό περιβάλλον, το οποίο και σήμερα ακόμη προσφέρει αφάνταστη ψυχική ηρεμία και γαλήνη; Το ότι για τη γέννηση αυτού του οικισμού συνηγήθησαν οι απανταχού της Μεσογείου διασκορπισμένοι Μεσσήνιοι υπακούοντας στο πατριωτικό σάλπισμα; Ή μήπως διότι κατάγομαι από αυτόν τον ευλογημένο τόπο, από τη Μεσσηνιακή γη; Το ερώτημα ίσως απαντηθεί στο τέλος της παρουσίας.

Κρατώ στα χέρια μου τον ενδιαφέροντα οδηγό που συνέγραψε ο αρχαιολόγος **Π. Θέμελης**, ο διευθυντής των ανασκαφών της αρχαίας Μεσσήνης, με την ίδια ευλάβεια που κρατούσαν οι Ευρωπαίοι περιηγητές, ο F. C. H. L. Rouquerville, ο E. Dodwell και ο W. Gell, το

κείμενο του **Πανσανία** για τη Μεσσηνία και αγωνιό κι εγώ, όπως κι αυτοί, να ανακαλύψω μέσα από τα ερείπια την αξιοσημίτη σε μέγεθος, μορφή και διατήρηση πόλη της αρχαιότητας.

Στο πρόλογο του οδηγού "**Η αρχαία Μεσσήνη**" ο Π. Θέμελης γράφει: "*Η Μεσσήνη δεν διαθέτει μόνον ιερά και δημόσια οικοδομήματα, αλλά και οχυρώσεις επιβλητικές και κατοικίες και ταφικά μνημεία. Διαθέτει, εκτός των άλλων, το σπάνιο προνόμιο να μην έχει καταστραφεί ή καλυφθεί από νεότερους οικισμούς και να βρίσκεται σε ένα κατ' εξοχήν μεσογειακό αλώβητο φυσικό περιβάλλον. Το φυσικό αυτό περιβάλλον συνδυάζει την ορεινή μεγαλοπρέπεια των Δελφών και τη χαμηλή παραποτάμια γαλήνη της Ολυμπίας με τον δεσπόζοντα γυμνό ασβεστολιθικό όγκο της Ιθώμης, όπου η ακρόπολη και την χαμηλή εύφορη κοιλάδα γύρω από την αρχαία πόλη". Νομίζω πως δεν μπορώ να αντισταθώ στην πρόκληση. Εξάλλου και τα γονιδιά μου με ωθούν.*

"Προχωρώντας αριστερά από τις πηγές, σ' απόσταση σαράντα σταδίων, έχει κανείς την υπό την Ιθώμη πόλη των Μεσσηνίων. Η πόλη περιβάλλεται όχι μόνο από την Ιθώμη αλλά, - το

Ο Ερμής της Μεσσήνης. Ομορφιά θεϊκή, απεριόραπη. Στήσιμο προκλητικά ερεθιστικό. Πλάσιμο αριστουργηματικό. Σίγουρα ο καλλιτέχνης είχε έμπνευση!

Το άγαλμα που στολίζει την αίθουσα Α του Αρχαιολογικού Μουσείου της Μεσσήνης βρέθηκε το 1996 στη δυτική στοά του Γυμνασίου. Αποτελεί άριστα διατηρημένο αντίγραφο του 1ου αι. μ.Χ. ενός αγαλματικού τύπου που αποκαλείται "Ερμής της Άνδρου", χάρη στο πρώτο αξιόλογο αντίγραφο από την Άνδρο που εκτίθεται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών. Το πρότυπο του τύπου ανάγεται στον 4ο αι. π.Χ. και αναγνωρίζεται ως έργο της σχολής του Πραξιτέλους, συγγενές στυλιστικά με τον Ερμή της Ολυμπίας.

Statue of a male figure, possibly a deity or hero, standing on a pedestal. The figure is nude, with a draped garment over the right shoulder and a phallus visible. The statue is displayed in a museum setting.

Οι κυματιστές πλαγιές της Ιθώμης που στην κορυφή της φιλοξενούσε το ιερό του Ιθωμάτα Δία γλυκαίνουν τη ψυχή και η πλούσια βλάστηση αναζωογονεί τις αισθήσεις. Τα πουρνάρια, τα κουμαριές, οι ελιές, οι μυρτιές, τα αμπέλια είναι αρκετά για να εκτιμήσουμε αυτόν τον τόπο που η ιστορία του αρχίζει περί το 800-700 π.Χ.

προς τον Πάμισο τμήμα της - και από την Εύα. Το όνομα Εύα λένε πως δόθηκε στο όρος από το βακχικό επιφώνημα "ευοί" που πρώτη φορά το πρόφεραν ο Διόνυσος ο ίδιος και οι γυναίκες της ακολουθίας του" (Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, μεταφρ. Ν. Παπαχατζή, IV, 31, 4). Είναι αδύνατο να αντισταθούμε στο γοητευτικό ανάγνωσμα των ρωμαϊκών χρόνων, το οποίο πολλές φορές μας ξαφνιάζει με την ακρίβεια της περιγραφής ακόμα και με τη λεπτολόγο διάθεση να ερμηνευτούν ονόματα, να βρεθεί η ρίζα τους κ.λ.π. Είναι ολοφάνερο, όπως θα φανεί και στη συνέχεια, πως ο Παυσανίας μαγεύτηκε από τη Μεσσηνή και όχι άδικα.

Το βουνό, η **Ιθώμη**, που από τα μεσαιωνικά χρόνια λέγεται και **Βουλκάνο** (η ονομασία δόθηκε εξ αιτίας ενός στομιού στο έδαφος απ' όπου βγαίνει θερμός αέρας) με τις δύο κορυφές, τη μία την ομώνυμη που είναι και η ψηλότερη (800 μ. υψ.) και την άλλη, τη χαμηλότερη, την **Εύα**, επιβάλλεται στο χώρο όχι όμως απει-

λητικά. Οι κυματιστές πλαγιές του γλυκαίνουν την ψυχή και η πλούσια βλάστηση αναζωογονεί τις αισθήσεις. Τα πουρνάρια, οι ελιές, οι κουμαριές, οι μυρτιές, τα αμπέλια, το πλήθος των αγριολούλουδων που ξεπηδούν με πονηριά και χάρη μέσα από τις σχισμές των πανάρχαιων λίθων είναι αρκετά, για να εκτιμήσουμε αυτόν τον τόπο η ιστορία του οποίου αρχίζει περί το 800-700 π.Χ., στους Γεωμετρικούς χρόνους δηλαδή.

Βέβαια η Μεσσηνία σύμφωνα με τα αποτελέσματα πρόσφατων ερευνών κατοικήθηκε από πολύ παλιά, συγκεκριμένα από την Ανώτερη Παλαιολιθική περίοδο (26000-9000 π.Χ.), την άνθισή της όμως τη γνώρισε την εποχή του Χαλκού.

Μια μεγάλη ποσότητα από κεραμικά αγγεία Πρωτογεωμετρικής και Γεωμετρικής εποχής, όλα προϊόντα ντόπιων εργαστηρίων, μαρτυρούν την παρουσία οικισμού του 9ου-8ου αι. π.Χ. εκεί ακριβώς όπου έξι αιώνες αργότερα, το 369 π.Χ., ο **Επαμεινώνδας**, ο σπουδαίος

Θηβαίος στρατηγός, ο εμπνευστής και ποιητής της θηβαϊκής ηγεμονίας, ο άνθρωπος που ανέβασε τη Θήβα στον κολοφώνα της δόξας, ίδρυσε τη Μεσσήνη.

Ο οικισμός της Γεωμετρικής εποχής είχε το όνομα Ιθώμη και το διατήρησε μέχρι τη δημιουργία του οικισμού των Ελληνιστικών χρόνων, ο οποίος πήρε το όνομα της κόρης του βασιλιά του Άργους, Τριόπα, της δυναμικής κι αγέρωχης **Μεσσήνης**.

Κατά την παράδοση η νεαρή πριγκίπισσα παντρεύτηκε τον Πολυκάονα, το γιο του βασιλιά της Λακωνίας, Λέλεγος. Ο Πολυκάων δεν μπορούσε να γίνει βασιλιάς ως δευτερότοκος που ήταν, αλλά γιατί να μην μπορεί να ανατραπεί αυτό; Η Μεσσήνη επιθυμούσε διακαώς να γίνει βασίλισσα. Και τα κατάφερε καθώς εκτός από εγωίστρια ήταν και πολύ δραστήρια. Συγκέντρωσε λοιπόν μεγάλη στρατιωτική δύναμη από το Άργος και τη Λακωνία και κατάφερε να καταλάβει τη γείτονα περιοχή, την οποία ονόμασε Μεσσηνία. Το βασιλικό ανάκτορο το έχτισε στην Ανδανία, στη ΒΔ

πλευρά της Μεσσηνίας, εκεί όπου έκκληκτη στην αρχή και γοητευμένη στη συνέχεια μυήθηκε στις μυστικές τελετουργίες που γίνονταν προς τιμήν του Καρνείων Απόλλωνα και ορισμένων γυναικείων θεοτήτων της γονιμότητας και της ευκαρπίας της γης.

Η βασίλισσα Μεσσήνη, σύμφωνα πάντα με τη μυθολογία, διδάχθηκε τα μυστήρια από τον Φλυάδη Καύκωνα και η συνεισφορά της στις εορτές αλλά και γενικότερα στην πρόοδο της Μεσσηνίας υπήρξε πολύ μεγάλη, ώστε μετά το θάνατό της να τιμηθεί ως ηρώίδα σε ναό που χτίστηκε γι' αυτήν. Εντός του ναού υπήρχε το άγαλμά της από παρία λίθο και χρυσό.

Αλλά ας γυρίσουμε στο χώρο και ας προσπαθήσουμε να ανεβούμε στην κορυφή της Ιθώμης. Ανατολικά της γλυκύτατης, ερημωμένης πια μονής του Βουλκάνου που έγινε για την Παναγιά σώζονται τα θεμέλια ενός ιερού. Πρόκειται για το ιερό του Δία Ιθωμάτα. Οι Μεσσηνίοι πίστευαν με πάθος πως εδώ μεγάλωσε ο κοσμοκράτορας Δίας, γι' αυτό και του έστησαν ναό μέγα.

... Και στο γέρμα πλημμυρίζει από το πορφυρό φως του ήλιου η κορυφή της Ιθώμης και το μοναστήρι της Παναγιάς (παλαιά μονή Βουλκάνου) απολαμβάνει, σιωπηλό εδώ και πολλά χρόνια, κάθε δειλινό τη θεία μυσταγωγία.

Η πηγή Κλεψύδρα στο χωριό Μαυρομάτι. Εδώ, τις νύχτες, ο αλαφροήσκιωτος περιηγητής θα συναντήσει τις νύμφες που έλουζαν το Δία, όταν μωρό ακόμα τον έφεραν οι Κουρήτες, για να γλιτώσει απ' του πατέρα του την τρέλα.

"Θα ήταν αδύνατο ν' απαριθμήσει κανείς, κι αν ακόμη το ήθελε, όλους εκείνους που επιθυμούν να γεννήθηκε και να ανατράφηκε ο Δίας στον τόπο τους. Μεταξύ αυτών είναι και οι Μεσσήνιοι. Λένε δηλαδή κι αυτοί πως ο θεός ανατράφηκε σ' αυτούς και πως τον ανάθρεψαν η Ιθώμη και η Νέδα και από τη Νέδα πήρε το όνομά του ο ποταμός ενώ η άλλη, η Ιθώμη, έδωσε το όνομά της στο όρος. Όταν οι Κουρήτες έκλεψαν το Δία για το φόβο από μέρους του πατέρα του, αυτές οι νύμφες έλουζαν εδώ το Δία και η πηγή πήρε το όνομά της (Κλεψύδρα) από την κλοπή των Κουρήτων. Και κουβαλούν κάθε μέρα νερό από την πηγή στο ιερό του Ιθωμάτα Δία. Το άγαλμα του Δία είναι έργο τους Αγελάδα και έγινε αρχικά για τους Μεσσήνιους τους εγκαταστημένους στη Ναύπακτο" (Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, μετάφρ. Ν.

Παπαχατζής, IV, 33, 1-2).

Πώς όμως βρέθηκαν οι Μεσσήνιοι στη Ναύπακτο; Οφείλουμε ένα ταξίδι στο χρόνο μιας και η τραγωδία αυτού του λαού δεν επιτρέπεται να μείνει αμνημόνευτη.

Τα έκτροπα των Μεσσηνίων που δεν σεβάστηκαν τις νεαρές παρθένες προσκυνήτριες στο ιερό της Αρτέμιδος Λιμνάτιδος και οι προσωπικές διαφορές μεταξύ ενός Μεσσήνιου κι ενός Λακεδαιμόνα που οδήγησαν τον πρώτο σε παράλογη συμπεριφορά συνιστούν αφορμές ήσσονος σημασίας εμπρός στα δεινά που επέφερε ο πόλεμος. Οι ίδιοι οι Μεσσήνιοι χαρακτηρίζουν τις προβαλλόμενες από τους Λακεδαιμόνιους αιτίες του πολέμου ως απλά προσχήματα. Η πραγματική αιτία ήταν μία: η κατοχή της πλούσιας και εύφορης μεσσηνιακής γης από τους ολιγαρχείς ως προς τον τρόπο διαβίωσης αλλά διεκδικητικούς και ηγεμονικούς ως προς τις πεποιθήσεις Λακεδαιμόνιους, οι οποίοι προετοιμάστηκαν κρυφά και μια νύκτα κυριεύσαν τη μεσσηνιακή πόλη Άμφεια και θανάτωσαν όλους τους πολίτες της. Η πρώτη εκστρατεία των Λακεδαιμονίων κατά των Μεσσηνίων που σφράγισε με τον πιο εγκληματικό τρόπο την αρχή μιας μακροχρόνιας έχθρας και πόνεσε πολύ και επιτιθέμενους και αμυνόμενους θα πρέπει να έγινε το 743 π.Χ.

Ο βασιλιάς των Μεσσηνίων συνέστησε ψυχραιμία στους συγκεντρωμένους στην πόλη Στενύκλαρο. Κατανοούσε το φόβο και την ανησυχία που είχαν σπειρεί τα γεγονότα στην Άμφεια αλλά στους πολίτες της μεσσηνιακής γης δεν άρμοζε τέτοια αντίδραση. Αντιθέτως έπρεπε να αντλήσουν θάρρος από το θρυλικό παρελθόν τους, το οποίο μαζί με την εύνοια των θεών θα τους βοηθούσε να αντιμετωπίσουν τις μελλοντικές εισβολές των πολεμοχαρών Λακεδαιμονίων. Και είναι αλήθεια πως αυτές ξεκίνησαν αμέσως.

Τέσσερα χρόνια μετά την άλωση της Άμφειας οι Μεσσήνιοι που είχαν αγανακτήσει με την τακτική των Λακεδαιμονίων να κάνουν ληστροικές επιδρομές στα μέρη τους επιχειρήσαν επίθεση κατά της Λακεδαιμόνος πλην όμως άνευ νικηφόρου αποτελέσματος. Η κατάσταση των Μεσσηνίων μετά τη μάχη άρχισε να γίνεται δύσκολη πρώτον, διότι η φρούρηση των πόλεων τους οδήγησε σε οικονομικό μααρασμό, δεύτερον, διότι οι δούλοι αυτομόλησαν στους Λακεδαιμόνιους και τρίτον, επειδή ενέσκηψε

μια φοβερή ασθένεια που τους εξάντλησε χωρίς ευτυχώς να τους αποδεκατίσει.

Τα μάτια όλων στράφηκαν προς το βουνό Ιθώμη "Υπήρχε αυτού μια μικρή πόλη που λένε πως την αναφέρει ο Όμηρος στον Κατάλογο: "και την απότομη Ιθώμη". Πάνω στη μικρή αυτή πόλη έρχονταν να κατοικήσουν επεκτείνοντας τον παλιό περίβολο των τειχών για να καταστεί οχυρό επαρκές για όλους. Η θέση όμως ήταν καθεαυτή οχυρή, γιατί η Ιθώμη δεν είναι μικρότερη στο μέγεθος από κανένα βουνό εντός του Ισθμού και ήταν εξαιρετικά δυσανάβατη" μας λέει ο Πανυσανίας (IV, 9, 2), ο οποίος κάνει μεν λάθος, όταν ταυτίζει το όρος Ιθώμη με την ομηρική πόλη που βρισκόταν στη Θεο-

σαλία, δεν κάνει όμως κανένα λάθος, αντιθέτως είναι απολύτως ακριβής, όταν παρουσιάζει την Ιθώμη ως πετρώδη και δυσανάβατη.

Στο πέμπτο έτος της βασιλείας του Μεσσήνιου Αριστοδήμου έγινε το αποφασιστικό κύττημα, η σύγκρουση των Μεσσηνίων που συνεπικουρούνταν από Αρκαάδες, Αργείους και Σικωνίους και των Λακεδαιμονίων που τους βοηθούσαν οι Κορίνθιοι. Η σύγκρουση πρόσφερε τη νίκη στους Μεσσηνίους αλλά ο Α΄ Μεσσηνιακός πόλεμος δεν είχε φθάσει ακόμα στο τέλος του.

Μετά τη λήξη του πολέμου το 724 π.Χ. και την αυτοκτονία του Αριστοδήμου πάνω στον τάφο της κόρης ένα μεγάλο μέρος του νικημένου

Άποψη της Κρήνης Αρσινόης. Η Κρήνη ακολούθησε την τύχη των υπόλοιπων δημόσιων και ιερών οικοδομημάτων της πόλης, τα οποία εγκαταλείφθηκαν περί το 360-370 μ.Χ. λόγω οικονομικού μαρασμού της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας αλλά και λόγω των καταστροφών που επέφεραν οι βαρβαρικές επιδρομές και η μανία του Εγκέλαδου.

(Ευγενική παραχώρηση: Κέντρο Μελετών Αρχαίας Μεσσηνίας).

μεσσηνιακού πληθυσμού παίρνει το δρόμο της ξενιτιάς. Πρόσφυγες στο Άργος, στη Σικυώνα και σε άλλες αρκαδικές πόλεις φέρουν τα όνειρά τους στις νέες πατρίδες και θεμελιώνουν πάνω τους τη νέα τους ζωή.

Οι Λακεδαιμόνιοι χωρίς ίχνος συμπόνιας προς το δοκιμαζόμενο μεσσηνιακό λαό άρπαξαν την παρουσία του σκλαβωμένου αγροτικού πληθυσμού, βιαιοπράγησαν πάνω στους αδύναμους και υπέβαλαν σε εξευτελισμούς τους δυνατούς. Κι εκεί που όλα έμοιαζαν σαν να τα πλάκωσε η σκλαβιά γεννήθηκε η ελπίδα, φούντωσε η πίστη για λευτεριά και καλλιεργήθηκε το όραμα που έδωσε ωραίους καρπούς. Εμπνευστής του ήταν ένας νέος από την περιοχή της Ανδανίας, ο οποίος οργάνωσε την επανάσταση. Πρόκειται για το θρυλικό **Αριστομένη**. Υπό την ηγεσία του γενναϊότατου αυτού άνδρα οι Μεσσήνιοι κατάφεραν στη θέση “Κάπρου σήματος” νίκη λαμπρή κατά των Λακεδαιμονίων και το ηθικό τους αναπτερώθηκε, οι ελπίδες τους αναζωπυρώθηκαν. Όχι όμως για

και τον ακολούθησε στη Ρόδο, για να οργανώσει εκεί την αντίσταση. Ο θάνατος όμως πρόλαβε τον ανδρείο άνδρα. Το πόσο εκτιμούσαν τον Αριστομένη όχι μόνον οι Μεσσήνιοι, όπως ήταν αναμενόμενο, αλλά και οι Ρόδιοι, φαίνεται από το ότι οι κάτοικοι του λιογένιτου νησιού ισχυρίζονταν, ότι απ’ αυτόν καταγόταν και το γένος των ισχυρών Ροδίων Διαγοριδών.

Μετά την πτώση της Είρας μαύρη ζωή περιέμενε τους εναπομεινάντες Μεσσήνιους που έγιναν είλωτες. Υπήρχαν όμως και πολλοί που έσπευσαν στην Κυλλήνη, το επίνειο των Ηλείων, γιατί είχαν πρόσκληση από τον τύραννο του Ρηγίου Αναξίλα. Αυτοί οι πολίτες της μεσσηνιακής γης εγκαταστάθηκαν στη οικεική πόλη **Ζάγκλη** που τη μετονόμασαν Μεσσήνη. Οι προκάτοχοι της Ζάγκλης, Έλληνες κι αυτοί, αλλά με πειρατικές διαθέσεις, δέχθηκαν κατόπιν ήττας τους τη συνύπαρξη με τους εκπατρισμένους Μεσσήνιους.

Ο φοβερός σεισμός που τάραξε τη Σπάρτη και

Σε πρώτο πλάνο ένα ωραιότατο γυναικείο άγαλμα και στο βάθος το άγαλμα κάποιου αυτοκράτορα, πιθανότατα του Κώνσταντος Α'. Αίθουσα Γ.

πολύ. Λίγα χρόνια μετά τη νίκη τους σα να χρωστούσε η μοίρα νίκες μόνο στους Λακεδαιμονίους οι Μεσσήνιοι, προδομένοι από το βασιλιά των Αρκαδών Αριστοκράτη, ηττώνται κατά κράτος και αναγκάζονται να κλεισθούν στο οχυρό **Είρα** κοντά στα αρκαδικά σύνορα. Έντεκα χρόνια κράτησαν το οχυρό αλώβητο οι γενναίοι της μεσσηνιακής γης. Στα χρόνια αυτά ο Αριστομένης δεν άφησε τους Λακεδαιμονίους ήσυχους. Έκανε επιδρομές, λεηλασίες κι είχε γίνει ο φόβος και ο τρόμος των Λακεδαιμονίων. Λέγεται μάλιστα πως και μετά την παράδοση της Είρας και τον αναγκαστικό εκπατρισμό των Μεσσηνίων, ο Αριστομένης συνέχισε να αγωνίζεται με σπάνια τόλμη και αποφασιστικότητα. Επιπλέον ο αμετανόητος αυτός οραματολάτης προσπαθούσε και διπλωματικά να εξασφαλίσει συμμάχους που θα τον βοηθούσαν στο έργο του, δηλαδή στην απελευθέρωση της δύσμοιρης πατρίδας του. Η παράδοση αναφέρει, πως όταν βρέθηκε στους Δελφούς, συνάντησε τυχαία το βασιλιά της ροδίτικης πόλης Ιαλυσού, τον Δαμάγητο. Ο Αριστομένης του έδωσε ως σύζυγό του την κόρη του

τους κατοίκους της είκοσι έξι χρόνια μετά το τέλος του Γ' Μεσσηνιακού πολέμου, το 464 π.Χ., ξεσήκωσε για τέταρτη φορά τους είλωτες Μεσσήνιους. Είναι φανερό πως δεν μπορούσαν να ανεχθούν τους κυρίαρχους Λακεδαιμονίους. Η γενναία επανάστασή τους όμως κατεστάλη κι έτσι όλοι επιχειρήσαν τη μεγάλη έξοδο. Με τη βοήθεια των Αθηναίων που προσέφεραν πάντα ένθερμα την υποστήριξη τους σε όσους υπέφεραν από τους μισητούς τους Λακεδαιμονίους, εγκαταστάθηκαν στη Ναύπακτο.

Έξι περίπου δεκαετίες αργότερα οι Λακεδαιμόνιοι επεμβαίνουν και πάλι, καταστρέφουν την ησυχία και την ηρεμία των πολύπαθων Μεσσηνίων, καταστρέφουν και την προσπάθειά τους να κάνουν μια καινούργια αρχή και τους αναγκάζουν να καταφύγουν στην Κεφαλλονιά και τις Ευεσπερίδες της Κυρηναϊκής (Λιβύη).

Από όλα αυτά τα μέρη όπου ήταν διασκορπισμένοι οι Μεσσήνιοι και προσπαθούσαν να ξαναφτιάξουν τη ζωή τους, τους μάζεψε σαλπίζοντας τον παιάνα της νίκης ο Θηβαίος στρατηγός **Επαμεινώνδας**. Κι ενώ προσπαθούσαν

να ριζώσουν στους νέους τόπους και να βγάλουν καρπούς οι κόποι τους ξεσηκώθηκαν για άλλη μια φορά, για να γυρίσουν στην ποθητή πατρίδα τους, την ελεύθερη πια Μεσσηνία και να στήσουν τη νέα πόλη.

Η μάχη στα **Λεύκτρα** το 371 π.Χ. προκάλεσε ισχυρό σοκ στον ελληνικό κόσμο, κυρίως όμως στους Λακεδαιμόνιους, που δεν μπορούσαν να πιστέψουν ότι ανετράπη η ισχύουσα τάξη πραγμάτων. Επιπλέον η μάχη αυτή ανέδειξε μια σπουδαία προσωπικότητα, πολύ μορφωμένη και καλλιεργημένη, γι' αυτό και τολμηρή σε αποφάσεις και κινήσεις. Ο Επαμεινώνδας, γιος του Πολύμνιδος, επίσης αξιόλογου Βοιωτού στρατηγού, δεν είχε μόνον στρατηγικές ικανότητες. Ενδεχομένως αν είχε μόνον αυτές να μην είχε πετύχει την ηγεμονία της πατρίδας του στις χερσαίες δυνάμεις της Ελλάδας.

Έχοντας μαθητεύσει κοντά στον Λύσι, τον Πυθαγόρειο δάσκαλο, διαμόρφωσε χαρακτηριστικά βασισμένο σε υγιείς, ηθικές αρχές. Εξαιρετικός ρήτορας, πνευματώδης και ευρηματικός νους, ο Επαμεινώνδας μισούσε θανάσιμα ό,τι γέννησε η γη της Λακεδαιμόνος, ιδιαίτερα μετά την κατάληψη της ακρόπολης των Θηβών από το Σπαρτιάτη Φοιβίδα το 383 π.Χ., που είχε ως αποτέλεσμα την παράδοση της εξουσίας στους ολιγαρχικούς, που κυβέρνησαν την πόλη τυραννικά ως το 379 π.Χ.

Το χειμώνα του 370/369 π.Χ. ο Επαμεινώνδας εισέβαλε με ισχυρό στρατό στη Λακωνία κι έπληξε αποφασιστικά το γόητρο των Λακεδαιμόνιων, όταν απελευθέρωσε τους είλωτες Μεσσηνίους και σήμανε στους άλλους, τους εκπατρισμένους, την ώρα της επανόδου τους στα πάτρια εδάφη και την ίδρυση της πόλης

Το περίφημο τείχος της αρχαίας Μεσσήνης διατηρείται καλύτερα στη βόρεια - βορειοδυτική πλευρά. Από τα σωζόμενα ίχνη του προσδιορίζεται με ακρίβεια η πορεία που ακολουθεί σε μήκος 9,5 χλμ. Οι πύργοι ήταν κυρίως τετράγωνοι υπάρχουν όμως κι ένας πεταλόσχημος κι ένας κυκλικής κάτοψης.

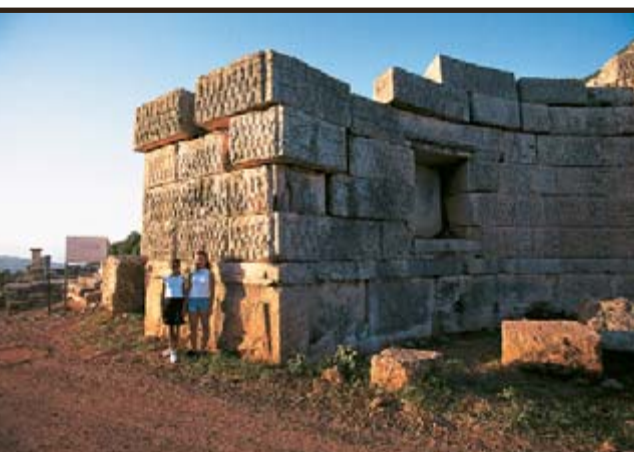
Αχλὺς μυστηρίου καλύπτει την κατασκευή της μνημειώδους Αρκαδικής Πύλης. Η τεράστια δοκός έγειρε με τα χρόνια κι ακούμπησε το βαρὺ σώμα της πάνω σ' έναν επίσης ογκώδη λίθο, έτσι για να ξαποστάσει λίγο ...

Η μνημειώδης Αρκαδική Πύλη και τα τείχη (ό,τι έχει βεβαίως σωθεί) αποτελούν αδιάψευστα τεκμήρια της μεγαλοσύνης των τεχνιτών που τα κατασκεύασαν έτσι ώστε να προκαλούν το θαυμασμό και το δέος. Εκείνο που έκανε εντύπωση στον περιηγητή Πausανία, ο οποίος εισήλθε στην πόλη από την ανατολική Λακωνική Πύλη που σήμερα δεν σώζεται είναι το γεγονός πως το τείχος και οι πύργοι είχαν χτισθεί από κάτω ως τις επάλξεις με πέτρα κι όχι όπως ήταν το σύνθηες, με πλίνθους δηλαδή.

(Ευγενική παραχώρηση: Κέντρο Μελετών Αρχαίας Μεσσήνης).

που θα κυριαρχήσει στα Ελληνιστικά και Ρωμαϊκά χρόνια, της Μεσσήνης.

Και χτίστηκε η πόλη στους πρόποδες της Ιθώμης που την προστάτευε σα φυσικό τείχος από τη βορειοανατολική πλευρά. Ισχυρότατο τείχος περιέβαλλε την πόλη από τις άλλες πλευρές. Η οχύρωση, φυσική και τεχνητή, της Ιθώμης, ήταν πασίγνωστη στην αρχαιότητα. Ο γεωγράφος Στράβων που είχε δει πολλά εντυπωσιακά οικοδομήματα και μνημειώδη οχυρωματικά έργα τη συγκρίνει από άποψη στρατηγικής σημασίας με την Κόρινθο. Ο ιστορικός Πολύβιος μάλιστα σαφώς γοητευμένος από το οχυρό που ήλεγχε τις κοιλάδες της Στενυκλάρου προς βορρά και της Μακαριάς προς νότο

σημειώνει πως "όποιος κατακτούσε τις δύο πόλεις εξουσίαζε την Πελοπόννησο. Όποιος κρατούσε τα δύο κέρατα (Ιθώμη και Ακροκόρινθο) εξουσίαζε την βουν". Εκείνος όμως, που όπως φαίνεται μαγεύτηκε από τα ισχυρά τείχη της Μεσσήνης, ήταν ο Πausanίας. Έχοντας δει τα τείχη της φωκικής Αμβρόσου (στο σημερινό Δίστομο), του Βυζαντίου και της Ρόδου που τα θεωρούσε άριστα, αποφαινεται, πως τα τείχη των Μεσσηνίων ήταν τα πιο δυνατά. Αναφέρει βέβαια, ως υπεύθυνος περιηγητής, πως δεν μπορεί να συγκρίνει τα μεσσηνιακά τείχη με τα τείχη των Βαβυλωνίων ή με τα μεμνόνεια στα περσικά Σούσα, γιατί δεν τα είχε δει ούτε είχε ακούσει γι' αυτά από αυτόπτες. Αρκεί όμως και μόνον η αναφορά αυτή, για να πεισθούμε πως τα μεσσηνιακά τείχη αποτελούσαν ένα επίτευγμα της οχυρωματικής τέχνης, τουλάχιστον κατά την αρχαιότητα.

Και ο σύγχρονος περιηγητής όμως δεν μπορεί παρά να εντυπωσιασθεί από τα περίφημα τείχη που περιτρέχουν την αρχαία πόλη και να αφήσει ένα επιφώνημα θαυμασμού για τον έξοχο τρόπο κατασκευής τους. Στον οδηγό του Π. Θέμελη διαβάζω: "το τείχος της Μεσσήνης διατηρείται καλύτερα στη βόρεια-βορειοδυτική πλευρά, εκατέρωθεν της Αρκαδικής Πύλης. Από τα σωζόμενα ίχνη του προσδιορίζεται με ακρίβεια η πορεία που ακολουθεί σε μήκος 9,5 χλμ.". Είμαι βέβαιη πως όλοι όσοι έλκονται από την ελληνική οχυρωματική αρχιτεκτονική θα αφιερώσουν πολύ χρόνο παρατηρώντας τα τείχη, τους μεγάλους ορθογώνιους ασβεστόλιθους που βγήκαν από το ίδιο το σώμα του βουνού και τοποθετήθηκαν με μαεστρία και τους πύργους που εξάπτουν τη φαντασία, γιατί έγιναν με φαντασία. "Η εργασία γίνονταν υπό τους ήχους μουσικής, με μόνα όργανα βοιωτικούς και αργείτικους αυλούς" (Pausanίου Ελλάδος Περιήγησις, μετάφρ. Ν. Παπαχατζής, IV, 27, 7).

Η ανατολική **Λακωνική Πύλη**, η γνωστή και ως **Τεγεατική** από την οποία μπήκε στην πόλη ο Pausanίας, θυσιάστηκε στο βωμό της προόδου. Η διάνοιξη οδού από το χωριό **Μαυρομάτι** ως τη νέα μονή του Βουλκάνου την κατέστρεψε. Αντιθέτως η **Αρκαδική** σώζεται πολύ καλά και αναμφίβολα προκαλεί το θαυμασμό, γι' αυτό άλλωστε και κυριαρχεί στα ημερολόγια των περιηγητών, στα σχέδια που εκπόνησαν αυτοί οι ευρωπαίοι gentlemen, αλλά και

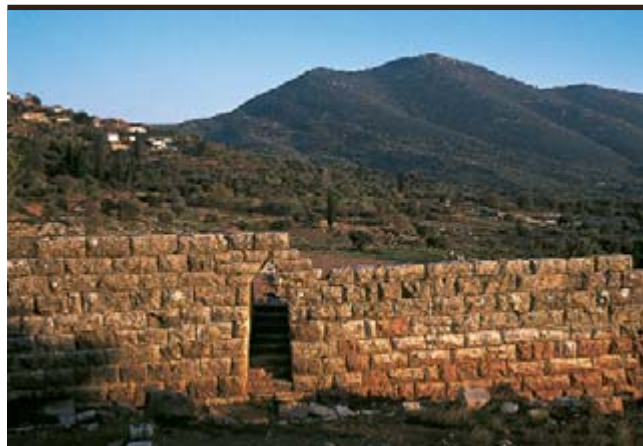
στο έργο ερευνητών που μελέτησαν εμβριθώς την τοπογραφία.

Κατηφορίζοντας από το χωριό Μαυρομάτι, αφού πρώτα έχουμε δροσιστεί με το νερό της πανάρχαιας πηγής **Κλειψύδρας** συναντάμε το μικρό καλαίσθητο Μουσείο. Εδώ φυλάσσονται με προσοχή τα κινητά ευρήματα, έργα εκλεκτά καλλιτεχνών σπουδαιών που συνθέτουν μαζί με τα μνημεία το μωσαϊκό της γνώσης που πάμε να σχηματίσουμε για την πόλη.

Η φύση αγκαλιάζει με στοργή τις αρχαίες πέτρες κι εμείς είμαστε ευτυχείς που και η μέρα, "ζεστή και ποιητική", όπως θα έλεγε και ο Κ. Καβάφης, συνέβαλε τα μέγιστα, ώστε ο περίπατος στο χρόνο να μείνει αξέχαστος.

Δεξιά μας είναι το **Θέατρο** κι αριστερά η **Κρήνη Αρσινόη**. Το Θέατρο είναι κατεστραμμένο στο μεγαλύτερο τμήμα του. Σώζεται μόνο μεγάλο μέρος του δυτικού αναλήμματος του κοίλου, το οποίο φέρει οξυκόρυφες πυλίδες που οδηγούσαν, όπως διαβάζουμε στον οδηγό του Π. Θέμελη "με κλιμακοστάσια προς το άνω διάζωμα κι από εκεί με κλιμακοστάσια καθόδου προς την ορχήστρα". Ο έντονος φρουριακός χαρακτήρας του Θεάτρου αλλά και το γεγονός ότι το ανάλημμα του κοίλου ήταν ορατό και προσιτό από έξω φέρνουν στο νου τα κολοσσιαία θέατρα και αμφιθέατρα της ρωμαϊκής εποχής, ίσως γιατί αυτό εδώ το θέατρο

Άποψη του δυτικού αναλήμματος του κοίλου. Το γεγονός ότι το ανάλημμα του κοίλου ήταν ορατό και προσιτό απ' έξω, καθιστά το Θέατρο της Μεσσήνης ιδιόζουσα περίπτωση που προσιωνίζεται τα κολοσσιαία θέατρα και αμφιθέατρα της ρωμαϊκής περιόδου.

Η φωτογραφική λήψη από ψηλά μας βοηθά να σχηματίσουμε την εικόνα του θεάτρου της αρχαίας Μεσσήνης, το οποίο δεν χρησιμοποιήθηκε όπως συνήθως, δηλαδή για τη διδασκαλία τραγωδιών ή άλλων ειδών του αρχαίου δράματος, αλλά για μαζικές συγκεντρώσεις πολιτικού χαρακτήρα. Δυστυχώς το μεγαλύτερο μέρος του οικοδομήματος είναι κατεστραμμένο. (Ευγενική παραχώρηση: Κέντρο Μελετών Αρχαίας Μεσσήνης).

Ο χώρος της Αγοράς, όπως τον βλέπει κανείς από το χώρο της Κρήνης Αρσινόης. Το μήκος του μεγάλου κρηναίου οικοδομήματος που δέχεται νερό από την πηγή Κλεψύδρα ξεπερνά τα 40 μ.

αποτελεί πρόδρομο εκείνων.

Στην ιδιαιτερότητά του βεβαίως συμβάλλει και το γεγονός ότι δεν χρησιμοποιήθηκε, όπως συνήθως, για να ακουστούν δηλαδή λόγια ποιητικά, αλλά για μαζικές συγκεντρώσεις πολιτικού χαρακτήρα. Το πάθος και τις θεορμές συγκρούσεις που δημιουργούσαν τα αναρίθμητα πολιτικά παιχνίδια εκτόνωνε το δροσερό κελαριστό νερό της Κρήνης Αρσινόης. Το κρηναίο οικοδόμημα που δεχόταν νερό από την Κλεψύδρα, όπως και σήμερα άλλωστε, έχει το όνομα μιας αξιοσεβάστων τοπικής θεάς που υπήρξε κατά την παράδοση κόρη του βασιλιά της Μεσσηνίας Λευκίππου και μητέρα από τον Απόλλωνα δύο παιδιών, μιας κόρης, της Εριωπίδος κι

ενός γιου, του Ασκληπιού. Το περίεργο είναι, πως στην περιοχή της Επιδαύρου μητέρα του Ασκληπιού θεωρείται η Κορωνίς. Πού είναι η αλήθεια και πού το ψέμα; Αν και πρόκειται για μύθο, ας μην το ξεχνάμε αυτό, οι αρχαίοι Έλληνες βρήκαν και τη λύση: η μία τον γέννησε, η άλλη τον μεγάλωσε, είπαν κι έτσι κανείς δεν ενοχλήθηκε.

Συνεχίζουμε τον περίπατο στο χρόνο. Ακολουθούμε ένα στενό μονοπάτι που μας οδηγεί αριστερά στην Αγορά κι αμέσως μετά στον ιδιαίτερο χώρο του Ασκληπιείου.

"Στην αγορά των Μεσσηνίων υπάρχει άγαλμα του Δία Σωτήρα. Υπάρχουν και ιερά των θεών Ποσειδώνα και Αφροδίτης. Επίσης και ένα

Ο ναός του Διός Σωτήρος αποκαλύπτεται σιγά - σιγά και μαζί του αποκαλύπτεται ένα σημαντικό μέρος της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής πλευράς της αρχαίας Μεσσήνης.

άγαλμα που ιδιαίτερα αξίζει να μνημονευτεί, της Μητέρας των Θεών από μάρμαρο της Πάρου, έργο του Δαμοφώντα, ο οποίος και τα ελεφάντινα μέρη του Δία της Ολυμπίας που είχαν διαρραγεί τα συνάρμοσε με πολύ μεγάλη ακρίβεια ώστε να τιμηθεί από τους Ηλείους" σημειώνει ο Πausanias (IV, 31, 6-7).

Η Αγορά της Μεσσήνης, όπως και κάθε αγορά στον ελληνικό χώρο όχι μόνο την εποχή της αρχαιότητας αλλά ακόμη και σήμερα, συνιστά χώρο αξιοπρόσεκτο. Η παρουσία πολλών ανθρώπων που συναλλάσσονται και συνδιαλέγονται προοδίδει ενέργεια στο χώρο, η οποία δεν χάνεται, αντιθέτως δονεί και μετά από πολλούς αιώνες αυτούς που έχουν την "ευτυχία", την καλή τύχη δηλαδή να βρεθούν σ' αυτόν. Η σημαντικότητα της μεσσηνιακής αγοράς φαίνεται και από το γεγονός, ότι εντός της υπήρχαν σημαντικοί ναοί, όπως του ποντοκράτορα Ποσειδώνα που τον αναφέρει και ο

Πausanias, της Αφροδίτης και βεβαίως του Διός Σωτήρος. Ο Πausanias τον αναφέρει χωρίς όμως πολλές λεπτομέρειες. Αυτές θα τις προσθέσει πλέον ο εκλεκτός αρχαιολόγος Π. Θέμελης. Τον συναντήσαμε στο γραφείο του, στην οδό Ψαρομηλίγκου, παραπλεύρως του Κεραμεικού και του ζητήσαμε να μας μιλήσει για το εξαιρετικό πρόγραμμα των αναστηλώσεων-στερεώσεων και των εργασιών διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της αρχαίας Μεσσήνης. Πολλοί φορείς συμβάλλουν οικονομικά, ώστε το έργο να γίνεται απρόσκοπτα και είναι προς τιμήν τους. Προς τιμήν είναι και η απόφαση των κατοίκων του Μαυροματίου να μη σταθούν εμπόδιο στις εργασίες απαλλοτρίωσης της γης τους που χρειάστηκε για να αποκαλυφθεί το σπουδαίο μνημείο του ναού του Διός Σωτήρος.

Μέχρι πρόσφατα μόνον οι επιγραφές, αυτά τα αξιοσημεία μνημεία λόγου που υπεραφθο-

νούν στη Μεσσήνη αλλά και τα διάσπαρτα πώρινα δωρικά μέλη μαζί με τις ανάγλυφες μετόπες, "μιλούσαν" για το ναό του κοσμοκράτορα Δία. Σήμερα "έχει αποκαλυφθεί ένα ολόκληρο μνημείο, τεράστιο, με αρχιτεκτονικά μέλη αρκετά μεγάλα, περίπου στο μέγεθος του ναού του Ασκληπιού. Ο ναός του Διός Σωτήρος, όπως αποδείχθηκε, είναι δωρικός και είχε κατασκευασθεί με ντόπιο ψαμμιτικό επιχρισμένο πορόλιθο" μας είπε ο κ. Θέμελης και συνέχισε "το ενδιαφέρον αυτού του ναού είναι, ότι κατά μήκος της βόρειας πλευράς του είναι στημένα διάφορα βάθρα και οι βάσεις από πέντε στήλες ενεπίγραφες".

Όπως ήδη έχουμε τονίσει, χάρη στο άφθονο επιγραφικό υλικό που ήρθε στο φως κατά τη διάρκεια της ανασκαφικής έρευνας στην αρχαία Μεσσήνη, μπορούμε να αναπαραστήσουμε την καθημερινή ζωή των κατοίκων, ανωνύμων και επωνύμων, και οπωσδήποτε να αντλήσουμε πολύ χρήσιμες πληροφορίες για θέματα των σχέσεων των πολιτών μεταξύ τους, των πολιτών με τις αρχές του τόπου ή των αρχών του τόπου με άλλους τόπους. Στις δύο από τις πέντε κατάγραφες στήλες, αρκετά μεγάλο μέγεθος, βρέθηκαν ψηφίσματα που αφορούν τις τιμές που αποδόθηκαν σε Μεσσήνιους δικαστές, οι οποίοι είχαν μεταβεί στη Σμύρνη της Μ. Ασίας και στη Δημητριάδα της Μαγνησίας, για να εκδικάσουν πολύ σοβαρές υποθέσεις, διακρατικού, όπως φαίνεται, χαρακτήρα. Οι Μεσσήνιοι δικαστές δικαίωσαν όπως φαίνεται τη φήμη τους, ότι ήταν αδέκαστοι και δίκαιοι, γι' αυτό και οι πόλεις που τους είχαν προσκαλέσει τους τίμησαν με τιμές μεγάλες και στον ξένο τόπο αλλά και στον δικό τους. Το ψήφισμα της Βουλής των Σμυρναίων, το οποίο μετέφεραν σε πάπυρο οι Μεσσήνιοι δικαστές, έδινε την εντολή στους συμπατριώτες τους να στήσουν μια στήλη λίθινη σε επιφανέστατο τόπο και να χαράξουν πάνω της τις τιμημένες πράξεις των πανάξιων πολιτών τους, για να μείνουν κτήμα εσαεί.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο ναό του Διός Σωτήρος. "Το πιο ενδιαφέρον ίσως στοιχείο αυτού του ναού είναι ότι μας έδωσε ένα κομμάτι από την πρόσοψή του και πιο συγκεκριμένα τη βάση του κεντρικού ακρωτηρίου", μας είπε ο κ. Θέμελης. Η βάση αυτή φέρει ολόγυρα μια επιγραφή που λέει:

"Δαμοφών Φιλίππου και οι υιοί τα ακρωτήρια ανέθεσαν Δί και θεοί πάσι και τη πόλει". Η ανακάλυψη αυτή είναι υψίστης σημασίας καθώς εδώ έχουμε την υπογραφή του ίδιου του φημισμένου πλάστη τον οποίο αναφέρει εντυπωσιασμένους λόγω των εκλεκτών έργων του και ο Πausanias.

Ειδικευμένος στα ακρόλιθα και κυρίως στο δούλεμα του χρυσού και του ελεφαντόδοντου ο διάσημος Μεσσήνιος γλύπτης της ώριμης ελληνιστικής περιόδου έζησε το 2ο αι. π.Χ. και ήταν περιζήτητος σε όλα τα γνωστά κέντρα, της Πελοποννήσου κυρίως, στα οποία τον προσκαλούσαν για να δουλέψει. Σπουδαία έργα του εμπνευσμένου καλλιτέχνη υπήρχαν στη Μεγαλόπολη και στη Λυκόσουρα και βεβαίως, όπως μας πληροφορεί ο Πausanias, κλήθηκε και από τους Ηλείους προκειμένου να συναρμόσει τα ελεφάντινα μέρη του περίφημου αγάλματος του Δία στην Ολυμπία που είχαν διαρραγεί.

Στην αίθουσα Β του κομψού αρχαιολογικού Μουσείου τα έργα του Δαμοφώντα κερδίζουν το θαυμασμό και του χαρίζουν την αιώνια δόξα. Αλλά και το θεσπέσιο άγαλμα της **Αρτέμιδος Λαφρίας** που είναι από μόνο του ένα κόσμημα στην αίθουσα Γ του Μουσείου είναι έργο του Δαμοφώντα. Και τη θεά την ίδια αν έβλεπε ο εμπνευσμένος γλύπτης δεν θα έκανε καλύτερο το άγαλμα. Θεϊκή τύχη εξασφάλισε στους όλβιους επισκέπτες τη θέαση ολόκληρου του γλυπτού, τα κομμάτια του οποίου βρέθηκαν και συγκολλήθηκαν με επιτυχία χάρη στην επιμονή και το ταλέντο των συντηρητών. Μόνο το πάνω μισό του τόξου λείπει, το οποίο είχε αποσπασθεί κατά την αρχαιότητα.

Τι να πρωτοθαυμάσει κανείς σ' αυτό το αριστούργημα της τέχνης; Την κίνηση, τη χάρη, το σφριγηλό το σώμα, τη γυναίκα και τον άνδρα μαζί σ' ένα εκπληκτικό πάντρεμα που μόνο η σαγιτεύτρα η Άρτεμις ξέρει να προβάλλει; Μια γυναίκα κυνηγός, διόλου επιτηδευμένη αλλά πολύ αισθησιακή προβάλλεται σ' αυτό το έργο, ο τύπος του οποίου ονομάστηκε "Λαφρία" με βάση την Αρτέμιδα Λαφρία που εικονίζεται στα ρωμαϊκά νομίσματα των Πατρών. Το άγαλμα σπασμένο σε δέκα θραύσματα βρέθηκε σε μια αίθουσα, γνωστή ως αίθουσα με τα μαρμαροτεχνήματα, ενός ευμεγέθους οικοδομήματος των Ύστερων

Το πρόγραμμα των αναστηλώσεων - στερεώσεων και των εργασιών διαμόρφωσης και ανάδειξης του αρχαιολογικού χώρου της Μεσσήνης συνεχίζεται με αμείωτο ρυθμό και όπως φαίνεται, με πολύ κέφι και μεράκι από όλο το έμπειρο ειδικευμένο προσωπικό. Το δάπεδο της νοτιότερης αίθουσας του ευμεγέθους οικοδομήματος των Ύστερων Ρωμαϊκών χρόνων, που βρίσκεται σε απόσταση 80 μ. περίπου ανατολικά του Ασκληπείου με τα πολύχρωμα ψηφιδωτά, δέχεται με ευγνωμοσύνη τη φροντίδα των συντηρητών.

Το άγαλμα της Αρτέμιδος Λαφρίας βρέθηκε το 1989 στην αίθουσα με τα μαρμαροτεχνήματα. Ο τύπος ονομάστηκε "Λαφρία" με βάση την Αρτέμιδα Λαφρία που εικονίζεται στα ρωμαϊκά νομίσματα των Πατρών. Το αντίγραφο της Μεσσήνης, πιθανότατα της εποχής των Αντωνίνων, είναι από τα ελάχιστα δείγματα που διατηρεί το κεφάλι. Αίθουσα Γ.

Ρωμαϊκών χρόνων που υπήρχε σε απόσταση 80 μ. περίπου, ανατολικά του Ασκληπείου.

"Πάρα πολλά αγάλματα και πολύ αξιοθέατα υπάρχουν στο ιερό του Ασκληπιού ..." (Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, μετάφρ. Ν. Παπαχατζή, IV, 31, 10-12). Διαβάζοντας κάποιος με προσοχή τον Παυσανία αντιλαμβάνεται πως το σπουδαιότερο αυτό οικοδόμημα που φέρει το όνομα του θεού Ασκληπιού δεν ήταν κατ' αρχάς ένα συνηθισμένο ιερό του Ασκληπιού, ένα ιατρείο δηλαδή. Δεύτερον, ότι

ο θεός Ασκληπιός δεν είναι ο ίδιος μ' αυτόν που γνωρίζουμε από την πολύ γνωστή μας Επίδαυρο. Άραγε τι γίνεται εδώ; Μάλλον κάτι καινούργιο θα ανακαλύψουμε. Γι' αυτό και ο χώρος είναι άκρως εντυπωσιακός.

Είναι φανερό πως το Ασκληπιείο που βλέπουμε σήμερα και είναι ελληνιστικής εποχής (τέλος 3ου αι. π.Χ.) δεν ήταν ένα τέμενος θεραπείας ασθενών. Σε παλαιότερη φάση, όπως τουλάχιστον δείχνουν κάποια κατάλοιπα προγενέστερου ναού, αφιερωμένου επίσης

Μουσείο έργων τέχνης χαρακτήρισε το Ασκληπιείο της αρχαίας Μεσσήνης ο περιηγητής Πausanίας. Κατά τον Π. Θέμελη το Ασκληπιείο "ήταν ο επιφανέστερος χώρος της Μεσσήνης, κέντρο της δημόσιας ζωής της πόλης που λειτουργούσε παράλληλα με την παρακαείμενη Αγορά". Στο κέντρο του Ασκληπιείου δεσπόζει ο μεγάλος δωρικός ναός με το βωμό του. Πιθανότατα ήταν αφιερωμένος στην ηρωίδα Μεσσήνη, την κόρη του Τριόπα που δώρισε το όνομά της στη νέα πρωτεύουσα.

(Ευγενική παραχώρηση: Κέντρο Μελετών Αρχαίας Μεσσήνης).

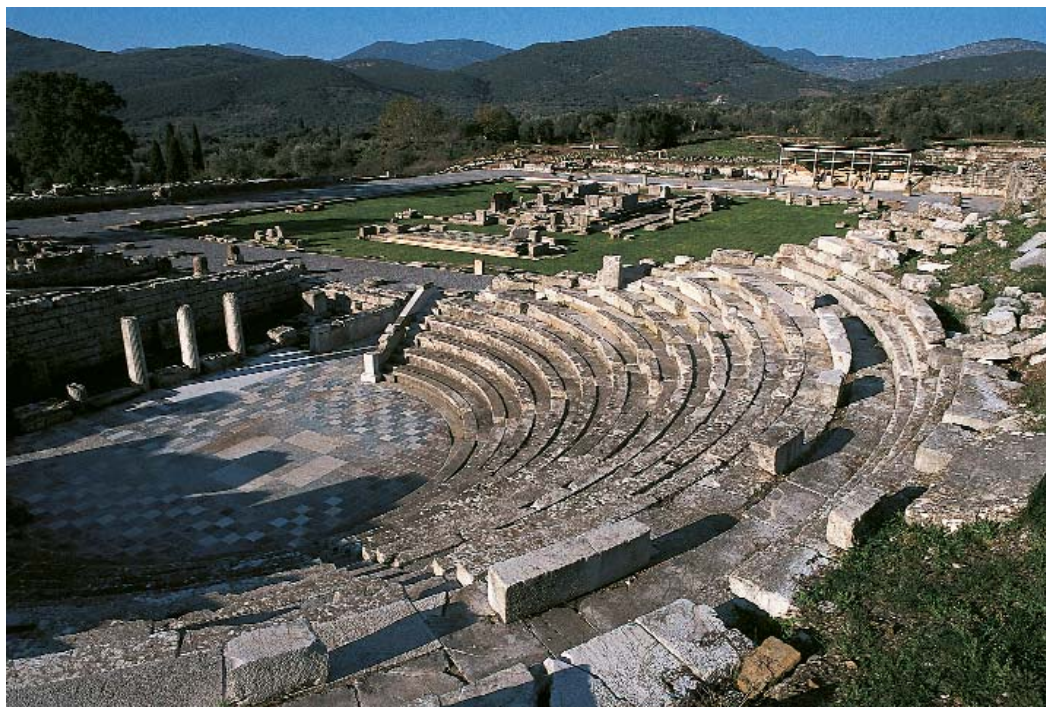
Από το ανατολικό Πρόπυλο μπήκε ο Pausanias στο Ασκληπιείο τον 2ο αι. μ.Χ. Ο σημερινός επισκέπτης που μπαίνει από την ανατολική πλευρά αντικρίζει τους τέσσερις πεσσούς που στήριζαν ιωνικούς κίονες.

στον Ασκληπιό, υπήρχε αυτή η διάσταση. Είχε δηλαδή το ιερό πιο έντονο τον θεραπευτικό χαρακτήρα. Τούτο εδώ όμως έμοιαζε μάλλον με μουσείο έργων τέχνης. Μια πινακοθήκη των ευπόρων και καλλιιεργημένων Μεσσηνίων ήταν; "Το Ασκληπιείο ήταν ο επιφανέστερος χώρος της Μεσσήνης το κέντρο της δημόσιας ζωής της πόλης που λειτουργούσε παράλληλα με την παρακαείμενη αγορά" μας είπε ο Π. Θέμελης. Είναι προφανές, πως η κατασκευή αυτού το μεγαλόπνοου οικοδομήματος που είχε ως πρότυπο την αθηναϊκή Ακρόπολη, δεν έγινε τυχαία. Ήθελε κάτι να πει. Μ' αυτό οι Μεσσήνιοι διεμήνυαν με έπαρση την ιδιαιτερότητά τους. Ήταν ένα έθνος με βαθιές ρίζες στο προδωρικό και το δωρικό παρελθόν τους.

Στο κέντρο του Ασκληπιείου βρισκόταν ένας μεγάλος δωρικός ναός και ο βωμός του. Ήταν περίπτερος (6X12 κίονες) και διέθετε πρόναο και οπισθόδομο που ο καθένας τους τελείωνε με δύο κίονες μεταξύ παραστάδων. Ο Pausanias δεν διαφωτίζει επαρκώς τον αναγνώστη για τον κάτοχο θεό του μεγάλου ναού στο κέντρο της περίστυλης αυλής. Πάντως, σύμφωνα μ' αυτά που αναφέρει, μάλλον επρόκειτο για ναό της εθνικής ηρωίδας Μεσσήνης.

Γύρω από το ναό, όπως μπορούμε να φαντασθούμε από τα ερείπια, υπήρχε αυλή που περιβάλλεται από στοά ανοιχτή προς το μέρος του ναού. Η στοά αυτή αποτελείτο από δύο σειρές κίωνων κορινθιακού ρυθμού. Έξοχη δουλειά είχε γίνει στα κιονόκρανα που ήταν κατασπό-

Εξαιρετική η άποψη του αρχαιολογικού χώρου. Σε πρώτο πλάνο το Εκκλησιαστήριο.

λιστα με έλικες και άκανθες, απ' όπου ξεπρόβαλλαν Νίκες ή Ερωτιδείς. Λαμπρά στολισμένη με βουκράνια, γιρλάντες με άνθη και φιάλες ήταν και η ζωφόρος, που ήταν στημένη πάνω από το ιωνικό επιστύλιο με τις τρεις ζώνες. Ακριβώς πάνω από τη ζωφόρο υπήρχε ένα οδοντωτό γείσο και πάνω από αυτό μια σειρά με έλικες και λεοντοκεφαλές που λειτουργούσαν ως υδρορροές.

Αλλά από πού έμπαιναν στο Ασκληπιείο οι πιστοί, οι επισκέπτες, οι περιηγητές; Ο Πανσανίας το 2ο αι. μ.Χ. μπήκε από το ανατολικό πρόπυλο, μια μνημειώδη κατασκευή που αποτελείτο από τέσσερις τετράγωνους πέτρινους πεσσούς κι αρχίζουμε να νιώθουμε την "ενέργεια" που αποπνέει έντονα ο χώρος. Με το σχεδιάγραμμα στα χέρια ψαύουμε τα σημάδια που θα μας βοηθήσουν να ταυτίσουμε τα ερείπια με συγκεκριμένα οικοδομήματα και μέρη αυτών.

Να το **Εκκλησιαστήριο**, στα δεξιά του Προπύλου. Θα μπορούσαμε να το περάσουμε για θέατρο γιατί οι ομοιότητες είναι αρκετές. Στον οδηγό του Π. Θέμελη διαβάζουμε: "*είναι μικρή θεατρική κατασκευή με κοίλο εγγεγραμμένο σε*

ορθογώνιο κέλυφος και κυκλική ορχήστρα διαμ. 9,70 μ. Η σκηνή, πλάτους 21 μ. είχε προσκήνιο με τρία ανοίγματα μπροστά και κλιμακοστάσιο εξόδου στο ανατολικό άκρο του. Το κοίλο σχήματος μεγαλύτερου του ημικυκλίου, χωρίζεται με διάζωμα σε άνω και κάτω".

Καθόμαστε για να ξεκουραστούμε στα λίθινα εδώλια και στήνουμε το αυτί για να αφουγγραστούμε τους υποκριτές που απαγγέλλουν λόγια ποιητικά, τους μουσικούς που ταξιδεύουν με ήχους το νου και την ψυχή σε τόπους ονειρεμένους, τους άρχοντες της πολιτείας που μιλούν στους πολίτες ή που τσακώνονται μεταξύ τους αναλύοντας καθημερινά αλλά και μακρόπνοα πολιτικά σχέδια.

Όταν βέβαια οι άρχοντες είχαν συναντήσεις με τους αντιπροσώπους των πόλεων της ομόσπονδης Μεσσήνης προτιμούσαν το **Βουλευτήριο**, ένα τετράγωνο σχεδόν οικοδόμημα που βρισκόταν στα νότια του προπύλου και ανατολικά του Ασκληπιείου ήταν δε χτισμένο για να εξυπηρετεί αυτόν ακριβώς το σκοπό: τις πολιτικές συνελεύσεις. Άνετα χωρούσαν σ' αυτό 76 σύνεδροι.

Δίπλα στο Βουλευτήριο, στη νότια πλευρά του,

υπήρχε το Αρχείο του Γραμματέα των Συνέδρων. Στη νότια πλευρά του Ασκληπιείου υπήρχαν τα λουτρά και στη δυτική πλευρά μια σειρά από μικρά οικοδομήματα που ήταν αφιερωμένα σε θεούς και ήρωες. Οπωσδήποτε το πιο σημαντικό ήταν το **Αρτεμίσιο**, ο ναός της Αρτέμιδος δηλαδή, εντός του οποίου υπήρχε το κολουσιαίο άγαλμα της **Αρτέμιδος Ορθίας**, της επονομαζόμενης και **Φωσφόρου**, λόγω της λαμπάδας που κρατά στο χέρι της η θεά. Ήταν κι αυτό έργο του εκλεκτού γλύπτη Δαμοφώντα. Η λατρεία της θεάς του κυνηγιού που όμως εδώ ετιμάτο ως κουροτρόφος, προστάτιδα των παιδιών δηλαδή, είχε έντονο μυστηριακό χαρακτήρα.

Στη βόρεια τώρα πλευρά του περίφημου Ασκληπιείου υπήρχε το **Σεβάστιο**, ο οίκος ο αφιερωμένος στη λατρεία του Σεβαστού Αυγούστου και της Ρώμης, επί ρωμαιοκρατίας φυσικά. Η προηγούμενη χρήση του κτίσματος δεν είχε τόσο μεγαλοπρεπή χαρακτηριστικά. Ήταν απλώς ένα εστιατόριο όπου δεινούσαν τελετουργικά οι αξιωματούχοι της πόλης κατά τη διάρκεια των γιορτών της θεάς Μεσσήνης και του Ασκληπιού. Ένα άγαλμα του θεού Ασκληπιού αλλά και τα αγάλματα των γιων του, του Μαχάονα και του Ποδαλείριου που ήταν γνωστοί ήρωες αλλά και θεραπευτές, ήταν στημένα με βάθρο σ' έναν Οίκο στη βορειοανατολική γωνία του Ασκληπιείου που λειτουργούσε ως δεξα-

Οι θεραπεινίδες της Ορθίας Αρτέμιδος απαιτείτο να είναι κομψές και χαριτωμένες, όπως αντιλαμβανόμαστε από τα αγάλματα που βρέθηκαν στα 1962/63 στο Αρτεμίσιο του Ασκληπιείου. Αποτελούν αντίγραφα του 2ου αι. μ.Χ. γνωστών αγαλματικών τύπων του 4ου αι. π.Χ. Αίθουσα Β.

Ο πιο σημαντικός Οίκος της δυτικής πτέρυγας του Ασκληπιείου είναι ο Κ που στέγαζε το περιώνυμο ιερό της Ορθίας Αρτέμιδος.

Πάνω, τα σπίτια του χωριού Μαυρομάτι, πνιγμένα στο πράσινο. Κάτω, οι αρχαίοι λίθοι, ό,τι απέμεινε από το μεγαλοπρεπές Σεβάστειο ή Καισαρείο, το χώρο λατρείας του σεβαστού Αυγούστου και της Ρώμης, παλεύουν με τη λήθη.

Παιχνίδι φωτός στις στοές του Σταδίου. (Δεξιά)

μενή νερού.

Είχαν όλα τα καλά των θεών οι Μεσσηνίοι. Τους τα χρωστούσε μάλλον η μοίρα, που τους φέρθηκε πολύ σκληρά διασπείροντάς τους για αιώνες εδώ κι εκεί. Στο πάτριο έδαφος λοιπόν από το 369 π.Χ. έως και το 395 μ.Χ. οπότε αρχίζει η αναπόδραστη παρακμή, στην οποία συνέβαλαν επίσης ένας καταστρεπτικός σεισμός και η βάρβαρη εισβολή γοθτικών φύλων, οι κάτοικοι της μεσσηνιακής γης μεγαλοουργούν. Αναμφίβολα επρόκειτο για ένα λαό ευφυή με κυρίαρχο προσόν τη σωστή διαχείριση των πλουτοπαραγωγικών πηγών, των αγαθών, των καταστάσεων, των συγκυριών. Ένα λαό γνώστη της επικαιρικής τακτικής και με ιδιαίτερες ικανότητες ελιγμών, ώστε να επιβελιώνεται πάντα, ακόμα και κάτω από αντιξοες συνθήκες. Μας ανέφερε χαρακτηριστικά ο κ. Θέμελης πως στο βίο του Κλεομένη που συνέγραψε ο Πλούταρχος γίνεται αναφορά στις σχέσεις που είχε ο αυτοεξόριστος

βασιλιάς της Σπάρτης στην αυλή του Πτολεμαίου Γ' του Ευεργέτη στην Αλεξάνδρεια με έναν Μεσσηνίο έμπορο αλόγων. Ο έμπορος αυτός μπαινόβγαινε στα βασιλικά ανάκτορα σαν να ήταν σπίτι του κι επηρέαζε μάλιστα το βασιλιά σε τέτοιο βαθμό, ώστε να πιστεύεται πως ο πανούργος Μεσσηνίος ήταν, ενδεχομένως, πίσω από τη στυγερή δολοφονία του Κλεομένη.

Οι εργασίες στον αχανή αρχαιολογικό χώρο της Μεσσήνης αναμφίβολα φανερώνουν το ενδιαφέρον, τη ζέση ίσως θα έπρεπε να πούμε καλύτερα, του αρχαιολόγου Π. Θέμελη, ο οποίος έχει εκμεταλλευτεί με τον καλύτερο τρόπο τους πόρους, κρατικούς και ιδιωτικούς, που έχουν δοθεί και συνεχίζουν να δίνονται για την ανάδειξη του σπουδαιότατου αυτού αρχαιολογικού χώρου. Όπως μας είπε "η αρχαία Μεσσήνη είναι ενταγμένη στο Γ' ΚΠΣ και χρηματοδοτείται κατά 75% από την Ευρωπαϊκή Ένωση και κατά 25% από εθνικούς

πόρους μέσω του Υπουργείου Πολιτισμού. Ως το 2006 θα πρέπει να παραδοθούν τα έργα που είναι εν εξελίξει δηλαδή η αναστήλωση του Σταδίου και του Γυμνασίου, η διαμόρφωση όλου του αρχαιολογικού χώρου όπου εντάσσεται το Ασκληπιείο και η Αγορά, η ανάπλαση και η αποκατάσταση του Θεάτρου και η αναστήλωση του τείχους εκατέρωθεν της Αρκαδικής Πύλης. Βεβαίως εκτός από τα αναστηλωτικά έργα συνεχίζεται αδιάλειπτα και η ανασκαφική έρευνα η οποία χρηματοδοτείται από ιδιωτικές πηγές”.

Βγαίνοντας έξω από τον περίβολο των τειχών

νώνδα. Υπάρχουν και τρίποδες αρχαίοι από εκείνους που ο Όμηρος ονομάζει “απύρους” (Πausανίου Ελλάδος Περιήγησις, μετάφρ. Ν. Παπαχατζή, IV, 32, 1). Ας σημειωθεί πως οι “απυροι” τρίποδες και λέβητες ήταν στον Όμηρο τα έπαθλα των αγώνων (Όμ. Ιλ. Ψ 267). Πάντως το Ιεροθύσιον της Μεσσήνης ήταν ένας χώρος τελετουργικών συνεστιάσεων όπου οι επίσημες θυσίες συνδέονταν με αγώνες, τα Ιθωμαία. Το άγαλμα του Επαμεινώνδα ανάμεσα στα αγάλματα των δώδεκα ολύμπιων θεών φανερώνει την ευγνωμοσύνη που ένιωθαν οι Μεσσήνιοι στον ήρωα οικιστή της

Εντυπωσιακό το τετρακίονιο δωρικό Πρόπυλο του Γυμνασίου της αρχαίας Μεσσήνης.

Οι μαθητές από το 7ο Γυμνάσιο Καλαμάτας δείχνουν να απολαμβάνουν τον αρχαιολογικό περίπατο στο χώρο του αρχαίου Σταδίου. Μήπως υλοποιούν το εκπαιδευτικό πρόγραμμα “Με τον Πausανία στην αρχαία Μεσσήνη”; (αριστερά πάνω)

Με αμείωτο ρυθμό γίνονται οι εργασίες αναστύλωσης των στοών.

συναντάμε το εντυπωσιακό **Στάδιο** και το **Γυμνάσιο**, αλλά και το **Ιεροθύσιο**. Για τελευταία φορά συναντιόμαστε με τον Πausανία, με το κείμενό του δηλαδή: “Στο ονομαζόμενο από τους Μεσσήνιους ιεροθύσιον υπάρχουν αγάλματα των θεών στους οποίους πιστεύουν οι Έλληνες και χάλκινος ανδριάντας του Επαμει-

πόλης τους.

Κι εγώ, αναρωτήθηκα, πώς πρέπει να δείξω την ευγνωμοσύνη μου σε όλους όσους ασχολήθηκαν για να φέρουν στο φως αυτό το θησαυρό που έκρυβε στα σπλάχνα της η μεσσηνιακή γη και μου αποκάλυψε ο ενδιαφέρων περίπατος; Ας αρχίσω με την παρουσίασή του, σκέφτηκα ...

Καλύτερα που δε σώθηκε το κεφάλι, γιατί αν κρίνουμε από το εξάισιο κορμί μάλλον θα παραμιλάγαμε από θαυμασμό για τη θεσπέσια ομορφιά του Ποδαλείριου, του ήρωα γιου του Μεσσήνιου Ασκληπιού. Το έργο εποίησε ο θειικός γλύπτης Δαμοφών και εκτίθεται στην αίθουσα Β. (επάνω αριστερά)

Εξαιρετικός και ο κορμός του Μαχάονα, του άλλου ήρωα γιου του Ασκληπιού. Κι αυτό είναι έργο του περιώννου Δαμοφώντος. Αίθουσα Β. (επάνω δεξιά)

Το Αρχαιολογικό Μουσείο που στεγάζει τα εντυπωσιακά ευρήματα των ανασκαφών της αρχαίας Μεσσήνης κτίστηκε μεταξύ των ετών 1968 και 1972 στις παρυφές του χωριού Μαυρομάτι. Το χρονικό διάστημα 1992-1998 επισκευάστηκε και ανακαινίστηκε. Ωστόσο είναι πολύ μικρό και δεν χωράει τα αριστουργήματα της γλυπτικής, τις πολυπληθείς επιγραφές και όλα εκείνα που μας βοηθούν να αποκτήσουμε μια ικανοποιητική εικόνα για την εξέλιξη της πόλης και για τη δημόσια, ιδιωτική, και θρησκευτική δραστηριότητα των πολιτών. Έχει όμως αποφασισθεί η ανέγερση νέου Μουσείου σε άλλη θέση.

Θερμές ευχαριστίες

θέλω να εκφράσω στον αρχαιολόγο, διευθυντή των ανασκαφών της αρχαίας Μεσσήνης, **Π. Θέμελη**, για την ενδιαφέρουσα συνομιλία που είχαμε και για το φωτογραφικό υλικό που μας διέθεσε. Επίσης να ευχαριστήσουμε τον κ. **Λυκούργο Αθανασακόπουλο** για τη φιλοξενία (Τηλ. 27240/51297) που μας πρόσφερε, καθώς και στους κ. **Παναγιώτη Κασιόρα**, **Στάθη Ντόκο**, **Νικολέτα Ντόκου** για τις διευκολύνσεις που μας παρείχαν.

Βιβλιογραφία

- ♦ Πανσανίου Ελλάδος Περιγήσις, **Μεσσηνιακά και Ηλιακά**, μετάφρ. Ν. Παπαχατζή, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα 1979.
- ♦ Π. Θέμελη, **Αρχαία Μεσσήνη**, ΤΑΠΑ, Αθήνα 1999.
- ♦ Τ. Ζόμπολα, Φ. Κομπόση, Γ. Παναγόπουλος, Δ. Σταματόπουλος, Μ. Σταματοπούλου, Κ. Τζαμουράνη, **Με τον Πανσανία στην αρχαία Μεσσήνη, Ένας αρχαιολογικός περίπατος για παιδιά**, εκδ. Καλειδοσκόπιο